

DOI: 10.7596/taksad.v2i4.305

Modern Dünya ve Ölüm : Batılının Ölüm Karşısında Tavırları¹

Adem SAĞIR*

Tanrı Neredeyse Ölüm Oradadır

İnsanlar, ilkçağlardan itibaren yaşadıkları olağanüstü durumlara bir anlam yüklemişlerdir. Doğal afetler, görünmeyen varlıklarla ilişkilendirilmiş ve bu varlıkların insan hayatlarının her alanına müdahale ettiğine inanmışlardır. Ölüm fenomeni de insanların bu dünyadan çekilmelerini temsil ettiğinden görünmeyen alanla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle ölüm, ilk insan topluluklarında her zaman mistik bir olgu olmuş ve onun etkilerinden kaçınılmıştır. Bu topluluklarda ölüm her zaman hazırды ve her an ölebilirdi. Doğa şartları, av sırasında ya da düşman kabileler tarafından ölmek her an mümkün olabilir bir durumdu. Bu nedenle ölüm, hayatla iç içeydi ve sadece bilinemediğinden dolayı kendisine mistik bir anlam yüklenmiştir. Bu anlam içerisinde ölüleri defnetme, ölüer için yapılan törenler veya ölüm tanrısına zarar görmemek için sunulan kurbanlar yer almaktaydı.

Geleneksel toplumlarda ise ölüm, mistik anlamını devam ettirmekle birlikte ölümün oluşturduğu boşluğun doldurulması için geleneksel törenler ön olana çıkmaya başlamıştır. Özellikle sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş statü ve roller, kaybın gerçekleşmesini kabul etmez. Boşluğun doldurulması ve acının paylaşılması gerekir.

¹ Bu çalışma Philippe Ariés'in (1991), "Batılının Ölüm Karşısında Tavırları, (çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları)" başlıklı kitabının değerlendirmesidir.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Geleneksel toplumlarda gerçekleşen merasim ve törenler, bu işlevleri yerine getiriyordu. Ölüm, Tanrı ile ve görünmeyen alemle ilişkisini devam ettirmekteydi. Din, ilkçağ toplulukları ve geleneksel topluluklarda temelde korkuların ortadan kaldırılması amacıyla rahatlatma işleviyle anlam bulmuştur. Bu nedenle ölümün en yakın ilişkilendirildiği olgu Tanrısal gerçekliktir. Tanrısal gerçeklik, aynı zamanda bilinmeyi temsil eder ve bu bilinemezlik insanların dünyayı anlamlandırma çabalarının ürünü olur. Kimi topluluklar, görünmeyi mitolojik yaratıklarla ve Tanrılarla açıklarken, kimi topluluklar da ise cennet-cehennem olgusunun yaygın bir inanç olduğu görülür. Ayrıca Uzakdoğu inançlarında ise reenkarnasyon inancına paralel olarak ölen kişinin bir süre boşlukta kaldığı bir “*Araf*” durumu söz konusudur. Burada ölüye yeniden dirilmesi için eşlik eden varlıklara inanılır. Reenkarnasyon ile yeniden doğan ölü, yeni bir hayata başlamaktadır.

Ariés’in çalışması aslında basit bir “*ölüm sosyolojisi*” demesidir. Philippe Ariés’in “*ölüm*” bağlamında hazırlamış olduğu ve ölümün toplumsal tarihini ele alan çalışması “*Batılının Ölüm Karşısındaki Tavrı*” geçmişten bugüne değişen ölüm biçimlerini odağa yerleştirilmesi bakımından sosyolojik bir niteliğe sahiptir. Kitap, “*evcilleştirilmiş ölüm, insanın kendi ölümü, senin ölümün ve yasaklanmış ölüm*” başlıklarından oluşmaktadır. Bölümlerin her biri, Batı’nın geçmişten başlayarak ölüm karşısındaki takındığı tavrı betimlemektedir. Çalışmanın asıl bağlamı ise “*yasaklanan ölüm*” başlığında modern toplumun ölümü hayatından çıkartmak için verdiği çabanın resmedilmesidir.

Philippe Ariés’in kitabında ilk dikkat çektiği nokta ölüm karşısındaki tavrın, uzun zaman dönemleri boyunca değişmeden kaldığıdır.² ancak bazı dönemlerde yavaş değişimler, bugün daha hızlı gerçekleşmektedir. Kuşkusuz Ariés’in bu tavrı, modern toplumda Batı’nın ölüm karşısında takındığı tavra geçiş yapmak içindir. Aynı zamanda geleneksel olan ile modern olan ölüm arasında var olan benzerlikleri ve farklılıkları

² Philippe Ariés, (1991). *Batılının Ölüm Karşısındaki Tavrı*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları, s.3.

ulaşmayı amaçlamaktadır. Ariés'in çalışmasının ilk başlığı evcilleştirilmiş ölümdür. Aslında kavramın kendisi ölümün kendisini önceden belli etmesi ve ölüme hazırlık sürecine imkan sağlamasıdır. Kuşkusuz Ariés veba gibi hastalıklardan dolayı gerçekleşen ani ölümleri istisna saymaktadır. Daha en başında Avrupa tarihinden örneklerle durumu betimlemektedir. Kralların ölümleri yaklaştıklarında takındıkları tutumlara dikkat çeker: “İki gün bile yaşayamayacağımı biliyorum”.³ 17. yüzyılda Don Quixote'dan örnek verir.⁴ Ölüm işaretleri onu yakaladığında “yeğenim, ölümün yakın olduğunu hissediyorum” şeklinde içsel tutumunu yansıtmıştır.⁵ Kuşkusuz evcilleştirilmiş ölüm içerisinde bir teslimiyeti taşır. Ölüme teslimiyetin karşıladığı temel anlam; bu dünyanın kısılgına olan bilinç ve öte tarafta varılacak hayatın ölümsüzlüğüne olan güvendir. Burada hatırlanması gereken en önemli olgu ilk insanlardan bugüne bütün topluluklarda öte dünyanın varlığına dair düşünceler yer almaktadır. Bu düşüncelerin ortaya çıkışında kuşkusuz ölümlü olmanın ya da yok oluşun verdiği derin kaygının izleri sürülebilir.

Ariés, bireyin merkezde olduğu ve kendisinin organize ettiği bu töreni kamusal bir tören olarak kabul etmektedir. Ölmekte olan kişinin yatak odası serbestçe girilen kamusal bir alan haline gelmektedir. 18. Yüzyılın sonunda, hijyene ilişkin ilk ilkeleri kasteden hekimler, ölmekte olan kişilerini aşırı kalabalık yatak odalarından yakınmışlardır.⁶ Aslında Ariés burada kuşkusuz modern toplumda değişen ölüm algısına geçiş yapmaktadır. Gelenekselin ölümü yatakta bekleyen duruşu, modern toplumda yerini yavaşça yalnız başına ya da hastane ölümüne bırakmıştır. Modern tıp sisteminin hijyen kaygıları üzerine geliştirdiği yaklaşım kuşkusuz temel faktördür. Avrupa'nın yaşadığı bulaşıcı hastalık deneyimlerinin önemli bir etkisi vardır. Ölüme giden yalnız yol, kalabalık ölüm ritüellerinden sonra gelmiştir. Yatak odasında herkes vardır. Papa kutsama işlemini yaparken. Hatta Ariés bu odalara çocuklarında

³ Ariés, age, s.4.

⁴ Türkçe bilinen adıyla Don Kişot, İspanyol Romancı Miguel de Cervantes Saavedra'nın romanı ve aynı zamanda bu romandaki şahsiyetin adıdır.

⁵ Ariés, age, s.6.

⁶ Ariés, age, s.11.

getirildiğini aktarmaktadır. Tabii ki Ariés'in burada yatak odasında çocukların da olduğuna dikkat çekmesi modern dönemde çocukları ölümle ilgili herhangi bir şeyden nasıl uzak tutulduğuna dikkat çekmek içindir. Ariés'in burada modern toplum içerisinde ölüm çözümlemesini geleneksel toplumla kıyaslar. Hem alışılmış hem de yakın bir şey olduğu gibi eski tavır içinde ölüm büyük endişe ve dehşet uyandırmıyordu. Bu tavır, adını bile anmaktan korkacak kadar dehşete düştüğümüz bizim tavrımızla tam bir zıtlık içinde bulunmaktadır. Ariés evcilleştirilmiş ölüm başlığında kuşkusuz bu durumu hayatın ve ölümün biraradılığı olarak açıklamaktadır. Bizce Ariés'in çalışmada dikkatimizi çeken en önemli noktalardan birisi de budur. Hıristiyanlık öncesi uygarlığa ilişkin bilginin büyük kesimi mezar arkeolojisinden, mezarlarda bulunmuş olan eşyalardan kaynaklanmaktadır. Eski mezar tapınlarının amaçlarından biri ölünün geri dönmelerini yaşayanları rahatsız etmesini önlemektir.⁷

Ariés'in Batılının ölüm karşısındaki tavırlar başlıklı çalışmasının ikinci bölümü insan kendi ölümü başlığıdır. Ariés burada ölümün dramatik ve kişisel bir öyküye dönüşmesinin hikayesini verir. Ariés ölmekte olan kişinin yatak odasında diye bir başlık atar. Ölmekte olan kişi akrabaları ve dostlarıyla çevrelenmiş olarak yatağında yatmaktadır. Artık alışık olduğumuz ayinleri yapılması süreci içindedir. İyilik kötülük güçleri arasında kozmik bir mücadele olduğu, bu güçlerin ölmekte olan kişiye sahip çıkmaya çalıştıkları ve bizzat ölmekte olan kişinin de bu mücadeleyi ortadaki ödül kendisi de olsa bile tarafsız bir tanık olarak seyretmektedir. Tanrı ve maiyeti ölmekte olan insanın bu deneme esansında nasıl davrandığını görmek üzere buradadır. Bu kişi için bir imtihandır. Yatakta ayin zorunlu geçişi yücelten ve bireyler arasındaki farklılıkları ortadan kaldıran sakinleştirici bir ayindir. Burada kimse ölmekte olan bir bireyin kederinden endişe duymamaktadır.⁸

Kitabın üçüncü bölümü senin ölümün başlığıyla düzenlenmiştir. Batı toplumlarında insan, 18.yüzyıla birlikte ölüme yeni bir anlam vermeye başlamıştır.

⁷ Ariés, age, s.12-13.

⁸ Ariés, age, s.36-37.

Ölümü yüceltmış onu dramatize etmiş ve onun endişe verici ve insanı yutan bir şey olduğu düşünülür. Fakat aynı zamanda kendi ölümüyle başka kişilerin ölümünden daha az ilgilen de hale gelmiştir. 19. Ve 20 yüzyıllarda başa kişilerin ölümü yeni bir kabir ve mezarlık tapınısıyla ölünün romantik retorik tarzda ele alınmasına konu olmuştur.⁹ Geçmişte yatakta ölüm ihtişamlı bir olaydı, aynı zamanda mevsimlik tatil gibi sıradan bir olaydı da. İnsanlar bunu beklemekte ve ortaya çıktığında da örflerin gerektirdiği ayinleri uygulamaktaydılar. Ancak 19. Yüzyılda insanlar artık yalnızca ölmekte olan kişinin yatağının başında veya ölenin anısı karşısında altüst olmamaktadırlar. Bizatihi ölüm düşüncesi onları duygulandırmaktadır.¹⁰

18.yüzyıla kadar ölüm onun tarafından tehdit edilen kişiye ve yalnızca ona ait bir konuydu. Böylece düşünceleri duyguları arzuları ifade etmek her kişinin kendine düşmekteydi. Ölen kişi bu amaçlar doğrultusunda bir alete sahipti. Yalnızca mal varlığının geleceğini belirleyen basit bir hukuki belgeden daha fazla bir şey olan vasiyetname, 13.yüzyıldan 18.yüzyıla kadar vasiyet; her insanın hatta en kişisel biçimde de olsa bilen derin düşüncelerin dinsel imanın mülklerine sevdiği varlıklara ve Tanrıya olan bağlılığını ve ruhunun selameti ile bedeninin istirahatı sağlama konusundaki kararlarını ifade edebildi bir araçtı.¹¹ Bu kişi aynı amaçla kendisine yapılmasını istediği dinsel ayinler ile bıraktığı mallara ilişkin hükümleri içeren taştan veya madenden bir levhayı kiliseye koydurmakta idi. Kilisenin duvar ve sütunları üzerinde yer alan bu sürekli yazıtlar, kilise ve aile tarafından unutulma veya ihmal edilmeye karşı bir koruma oluşturuyordu. Bunlar burada yatıyorlarıyla dikilen mezar taşlarından daha fazla bir anlam taşımaktaydılar. 18.yüzyılın ikinci yarısında şahsiyetlerde değişimler olur. Hıristiyan Batı'nın tümünde ortaya çıkar. Mümince hükümler, bir kabir seçimi, messiah söylenmesi ve dinsel ayin yaptırılması isteği ve sadaka dağıtılması bunların hepsi ortadan kaybolmuştur, vasiyetnameler bugünkü biçimlerinde yani serveti paylaşırın hukuki belgeler olma biçimlerine bürünmüşlerdir. Böylece der Ariés, vasiyetname

⁹ Ariés, age, s.57.

¹⁰ Ariés, age, s.61.

¹¹ Ariés, age, s.64.

18.yüzyılda tamamen laikleşmiştir. Tabi ki Ariés burada bir ayırım yapıyor. Servetin paylaşımına ilişkin vasiyetname düzenleyen kişi ile duyguları iman ve tutkuları tarafından ilham edilen istekleri arasında bir ayırım yapılmıştır. Birinci türden vasiyet vasiyetname biçimini almış, diğerleri de artık ölen kişinin yakınlarına, ailesine karısına veya çocuklarına sözlü olarak ifade edilir hale gelmiştir.¹²

Matem ölünün arkasından gerçekten üzülen kişiyi, bu üzüntünün aşırılıklarından korumuştur. Ona belli türden bir toplumsal yaşamı dostları komşuları ve akrabalarının ziyaretleri dayatmış, o da bunların aracılığıyla hem üzüntüsünü dağıtabilmiş, hem de toplumsal kabullerin belirlediği bir üzüntü ifade düzeyinin üstüne çıkamamıştır. 19.yüzyıl çağımız psikiyatrinin isterik matem adını verdiği bir matem dönemidir. Matemler bozulmuştur ve eski önemini kaybetmiştir. Mark Twain'in 1893 tarihli *Kaliforniya'nın Öyküsü* adlı hikayesinde olduğu gibi delilik noktasına ulaştığı da görülür. Aslında Ariés, burada 19.yüzyılda matem aşırı hale gelişini bağladığı nokta ikinci bölümün de başlığıdır. Artık çok korkulan kendi ölümü değil de başkasının ölümü *la mort de toi* senin ölümün olmuştur.¹³ Bu duygunun çağdaş kabir ve mezarlık tapınısının kökenini meydana getirdiğini ifade etmektedir.

Ariés'in çalışmasının son bölümün başlığı *yasaklanmış ölüm* olarak karşımıza çıkmaktadır. Ariés ölümün öyküsünde artık günümüze gelmiştir. Ölümün artık tamamen farklı bir bağlama geçtiğini aktarır. Geçmişte her yerde hazır ve nazır olduğu için çok bildik çok alışılmış bir şey olan ölüm silinmiş, ortadan yok olmuştur. Ölüm artık unutulmuş ve yasak bir şey haline gelmiştir. Ölüm gerçeğe bir meydan okumadır.¹⁴

Sonuç Yerine : Ölüm Ne Değildir?

Günümüzde modern toplumun en belirgin dönüşüm alanlarından birisi kuşkusuz ölümdür. Ölümün bu denli odak olmasının, toplumsal üretimlerin kaynağının en merkezinde yer alan bir gerçeklik olmasıyla doğrudan ilişkisi olduğunu varsaymak

¹² Ariés, age, s.65.

¹³ Ariés, age, s.67-68.

¹⁴ Ariés, age, s.85-86.

gerekir. Ancak toplumsal pratiklerle bu kadar iç içe olan ölüm bugün, insanların “törenlerin içeriklerini boşaltıkları” bir sürecin de merkezindedir. Geleneksel dönem ile modern dönem arasında ölüm pratikleri üzerinde yaşanan en belirgin dönüşüm “ölümün kurumsal organizasyonları” süreçlerinde ortaya çıkmıştır ve bu durum gösterge olarak da hastane pratiklerinde yansımaları bulmuştur. Kitapta da belirtildiği üzere evdeki ölüm, yerini hastanedeki ölüme bırakmıştır. Ariés’in ifade ettiği biçimde “insanlar artık evlerde ailenin içinde değil, de hastanelerde yalnız başlarına ölmektedir”.¹⁵

Hastanelerin bu denli ön plana çıkmasında Avrupa’nın kendi içerisinde yaşadığı zihinsel ve toplumsal dönüşümler önemli bir belirleyici olmuştur. Aydınlanma Çağı ve seküler düşünce ekseninde önce ölüm algısı değişti. Din ve gündelik hayat arasında kurulan dikotomi, ölümle ilişkili pratiklerde de kendisi gösterdi. Dinin ölüme ait alanı düzenleyen biçimleri eksilerek devam etmekle birlikte, ölüme ait toplumsal alan tamamen değişti. 17.yüzyıl Avrupasının veba gibi kitlesel ölümlere yol açan hastalık tecrübeleri de “hijyen” ve “sağlıklı bedenler” algısını, ölümün tecrit edilmesi biçiminde dışa yansıtmıştır. Hijyen ve sağlıklı bedenler talebi, mezarlıkları kent merkezlerinden uzaklaştırmak ve hastalıklı kişileri hastanelere kapatmak şeklinde karşılık bulmuştur. Ariés’in de sıklıkla dile getirdiği Avrupa’nın hastanelerle ilgili teması şu bağlamda karşımıza çıkmıştır: “İnsanlar hasta ölmektedirler, çünkü hastane artık evde verilemeyen bakımın yeri haline gelmiştir. Daha önceleri fakirler, hacılar için bir barınak olan hastane daha sonra insanların tedavi edildikleri ölüme karşı mücadele ettikleri tıbbi bir merkez haline gelmiştir”. Tabii ki ölümün hastaneye dönüşü “eskiden betimlenen yatakta ölüm olgusunda törenin kendisini yönettiği bir şey olmaktan çıktığını eklemek gerekmektedir. Bugün, inisiyatif, aileden tıpkı ölmekte olan kişi gibi bir yabancı olan hekime ve hastane personeline geçmiştir. Bunlar ölüm ustalarıdır”.¹⁶

¹⁵ Ariés, age, s.87.

¹⁶ Ariés, age, s.87-88.

Bireyler öldüğünde, cenaze hastaneden hazır bir şekilde ailelerine teslim edilmekte, ailelerin cenazeyle kurdukları yakın temas ise sadece defin sırasında gerçekleşmektedir. Yalnız ölmek, eskisinden daha popüler hale gelmişken ölüm için yas tutmak da hoş karşılanmayan bir algının içerisinde resmedilmiştir. Yasın reddedilmesi, modern gündelik akışının yoğunluğuna uygun bir pratiktir. Çünkü Ariés'in de ifade ettiği biçimde yasaklamaların altındaki sırrın mutluluk arayışı vardır. Çünkü *“ölüm karşısındaki modern tavır, mutluluğu korumak üzere ölümün yasaklanmasıdır”*.¹⁷

Artık matem kimse görmediğinde yalnız kalındığında yapılır ki Ariés'in artık kabirlerin ziyaret edilmemesinin de bu sebeple yakından ilişkili olduğuna gönderme yapmaktadır. Yeni cenaze yöneticisi, sıradan ölü gömücünün yerine gelmiştir ve o artık bir elem doktoru olarak kutsal bir mesleğin mensubu olarak karşımızdadır. Böylece matem artık toplum tarafından dayatılan zorunlu bir dönem değildir, elem doktoru tarafından tedavi edilmesi kısaltılması silinmesi gereken bir hastalıklı haldir. Gerçi Ariés, burada matemın toplumsal bir dayatmayla gerçekleştiğini söylerken, geleneksel topluluklarla modern topluluklar arasındaki ayrımı da belirginleştirmeyi amaçlamaktadır. Burada Ariés'in sıklıkla vurguladığı cenaze ayinlerinin değişmiş olmasının da yerinde bir tespit olduğunu eklemek gerekir. Törenler tekilleşmiştir ve artık az insanla yapılan mezarlık törenlerine evrilmiştir. Böylece cenaze törenlerinin sonunda ailenin taziyeleri kabul için sıraya girmesi işlemi ortadan kaldırılmıştır. Matemın dışa dönük gösterimleri kötü görülmüş ve uygulamadan silinmiştir.¹⁸

Ölümlle ilişkili modern dönemin getirdiği en önemli değişimlerden birisi de 20 yüzyılın son çeyreğinde karşımıza çıkan ölümün teknik olarak tanımlanmaya başladığı biçimlerdir. Bu biçimler, Ariés'in bahsettiği ölüm ustaları tarafından yapılmakta, ancak tıp teknolojilerinin ölüm ustalarına sunduğunu makinelerinin de sınırsız bir desteği vardır. Ölüm tedavinin sona erdirilmesiyle ortaya çıkan teknik bir olgudur. Bu sona

¹⁷ Ariés, age, s.93.

¹⁸ Ariés, age, s.89.

erdirme de hekim ve hastane ekibinin az veya çok yetersiz kaldığını itiraf etmesiyle belirlenmektedir.

Ariés ölümün yasaklanması ile ilgili en ilginç benzetmenin İngiliz sosyolog Geoffrey Garer'e ait olduğunu söyler. Goer'in 1955'te yayınladığı *The Pronography of Death* de belirtildiği üzere ölüm, en baş yasak konusu olmada seksin yerine geçmiştir. Geleneksel topluluklarda çocuklara leylek tarafından getirildikleri telkin edilirdi; buna rağmen çocuklar, ölmekte olan kişinin yatağı çevresinde düzenlenen büyük veda sahnesine de kabul edilmekteydiler. Bugün ise çocuklar erken yaşlardan itibaren aşk fiziolojisi konusunda bilgiler edinmeye başlamakta, fakat dedelerini uzun zaman görmeyip de şaşkınlıklarını belirttiklerinde onlara dedelerinin güzel bir bahçede çiçeklerin arasında olduğu söylenmektedir.¹⁹

Sonuç olarak , ölümler iç içe olmayı ölümün bildik bir şey olması duygusuyla karşılaştık, bu duygu umutsuzluk vermenin uzağında pasif bir rıza alma ile mistik bir güvenin arasında yer almaktaydı. Kılıçbay'ın da kitabın sonsözünde eklediği gibi modern toplumda uygarlık kavramı aracılığıyla kendini alabildiğince yücelten insan, yok olmayı bir türlü içine sindirememektedir. Bunun sonucu olarak ölümü ya aklileştirmek ona misyon atfetmekte ya da görmezden gelerek yok saymaktadır.

Kaynakça

Ariés, Philippe (1991). *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları.

¹⁹ Ariés, age, s.91.